

KLEMENS RATAJCZAK
Wyższa Szkoła Rolnicza
Poznań

STRUKTURA ZATRUDNIENIA WEDŁUG WIELKOŚCI PŁAC W PAŃSTWOWYCH GOSPODARSTWACH ROLNYCH

Po bardzo skromnym dorobku okresu międzywojennego w dziedzinie struktury płac oraz całkowitym zaniku tej problematyki w pierwszym dziesięcioleciu okresu powojennego, ostatnio coraz częściej pojawiają się opracowania na ten temat¹. Asumpt do wzmożenia badań dała — jak się wydaje — stabilizacja gospodarcza po okresie odbudowy oraz stosunkowo szybkie zmiany płac w latach 1955—58.

Wszystkie wymienione prace, niezależnie od badanego okresu, koncentrują swą uwagę na problematyce płacowej w przemyśle. Sprawy płac w rolnictwie były albo w ogóle pomijane, albo też poruszane wyłącznie marginesowo. Złożyło się na to wiele przyczyn. Jak wiadomo, badania struktury płac prowadzone są z reguły nie tylko w kierunku uchwycenia wielkości zatrudnienia w poszczególnych grupach przedziałów płacowych jakiegoś krótkiego okresu czasu, np. jednego roku, ale również w kierunku zachodzących zmian. Inaczej mówiąc, w badaniach tych nie chodzi tylko o wykazanie statycznego rozkładu płac i ich wielkości procentowych (koncentracji płac) w poszczególnych przedziałach, ale — i to przede wszystkim — o ich dynamikę, pozwalającą na wykrycie zachodzących tendencji i wysnuć wniosków. Obok badań ilościowych jak i tendencji spłaszczających względnie rozszerzających proporcje płacowe w ramach jednego działu czy też gałęzi gospodarki narodowej, nie pominięto również porównań proporcji międzygałęziowych.

Tym słusznym kierunkom badań nie sprzyjała panująca w ubiegłym okresie w rolnictwie sytuacja w zakresie płac. Chodziło tu głównie o istniejące formy płacy, utrudniające właściwe uchwycenie ich wielkości. W pierwszych latach po wojnie płace uzyskiwane przez pracowników

¹ M. Wajs — Polityka płac i jej wpływ na wydajność pracy, W-wa 1957;
M. Nasiłowski — Zmiany w strukturze płac w Polsce w latach 1949—1956. *Ekonomista* nr 3, 1958, s. 578—598.

W. Krencik — Struktura płac na przykładzie przemysłu wełnianego. *Studia Ekonomiczne* nr 1, 1959, s. 21—54.

S. Smoliński — Płace w drobnym przemyśle państwowym, Poznań 1959;

M. Przedpełski — Struktura płac w przemyśle spółdzielczości pracy. *Ruch Prawniczy i Ekonomiczny* z. 1, 1960.

E. Wielrose — Rozkład dochodów według wielkości — W-wa, 1960;

Państwowych Gospodarstw Rolnych pod względem swej formy nie odbiegały w zasadzie od tradycyjnie stosowanych wynagrodzeń w majątkach i folwarkach obszarowych. Podstawową formą były płace w naturze uzupełniane stosunkowo niewielkim wynagrodzeniem w gotówce. Po 1950 roku deputaty zostały zniesione na rzecz płacy w gotówce, przy czym pracownicy stali zachowali prawo do trzymania krowy, świń i drobiu, nabywania odpłatnie określonej ilości zboża i paszy dla krowy oraz bezpłatnego użytkowania działki pod ziemniaki, okopowe pastewne i warzywa. Ze względu na różne, w poszczególnych latach, ceny, jakie pobierano od pracowników za dostarczane im w ramach umów zbiorowych zboże, oraz różnice w odpłatności za utrzymanie krów, różnie układał się stosunek płac w gotówce i w naturaliach.

W tej sytuacji badanie struktury płac w ramach rolnictwa mogło być prowadzone bez żadnego uszczerbku dla samego przedmiotu badań, gdyż forma płacy w takim wypadku jest raczej obojętna, tym bardziej, że płaca wynikająca z różnicy cen zachowywała się względem poszczególnego pracownika w sposób stały. Nieobojętne to jednak było przy badaniu struktury płac w odniesieniu do innych gałęzi czy działów gospodarki narodowej, gdyż wypaczało rzeczywisty obraz wielkości płac w rolnictwie.

Dokonane w ostatnim okresie zrównanie cen za artykuły pobierane przez pracowników z cenami uzyskiwanymi przez PGR za te same produkty od państwowych jednostek skupu oraz ustalenie wysokości odpłatności za utrzymywanie krowy mniej więcej zgodnie z rzeczywistymi kosztami, ponoszonymi z tego tytułu przez gospodarstwa, ułatwia przeliczenie płac na gotówkę i umożliwia ich porównywalność z płacami w innych działach gospodarki narodowej.

W tych nowych warunkach wydaje się celowym podjęcie badań nad strukturą płac w rolnictwie i wypełnienie luki jaka w tym zakresie istniała.

Ocena źródeł i uwagi metodyczne

Przedmiotem naszych badań są wielkości płac i związana z nimi struktura zatrudnienia w Państwowych Gospodarstwach Rolnych za okres 1956—1960. Należy podkreślić, że materiały za rok 1956 różnią się od danych lat późniejszych tak pod względem wartości analitycznej (zawierają bowiem tylko 13 przedziałów płacowych wobec 24 w latach 1957 i 1958 oraz 26 w latach 1959 i 1960), jak również pod względem możliwości ustalenia rzeczywistych wielkości płacowych (dalsze częściowe zmiany form płacy). Jednakże uwzględnienie tego roku uznać należy za celowe, gdyż umożliwia ono uchwycenie wszystkich zmian w obrębie płac, jakie miały miejsce w ubiegłej pięcioletce.

Dane liczbowe dotyczące Państwowych Gospodarstw Rolnych zestawiono na podstawie materiałów Głównego Urzędu Statystycznego. Począwszy od roku 1955 GUS zbiera i ogłasza dane statystyczne dotyczące wysokości zarobków i ilości zatrudnionych we wrześniu każdego roku w danej grupie zarobkowej gospodarki społecznej. Dane te nie obejmują wszystkich pracowników. Odnoszą się one tylko do tych pracowników, którzy we wrześniu danego roku byli zatrudnieni w peł-

nym wymiarze godzin pracy, obowiązującym w danym zawodzie i otrzymywali wynagrodzenie za cały miesiąc¹.

Należy również dodać, że materiały te dotyczą zarobków, a nie osób. W związku z tym pracownik zatrudniony w pełnym wymiarze godzin w dwóch lub kilku zakładach pracy, może być ujęty kilkakrotnie w statystyce.

Rzeczywisty obraz zarobków jest w pewnym stopniu zniekształcony brakiem rozliczenia bezosobowego funduszu płac, który występując przede wszystkim w poza rolniczych działach gospodarki, przy porównywaniu struktury płac w Państwowych Gospodarstwach Rolnych z innymi działami gospodarki narodowej, działa na niekorzyść rolnictwa.

Jak wiadomo, zatrudnienie i fundusz płac stanowią elementy ściśle ze sobą powiązane. Stąd też przy badaniach struktury płac nie jest rzeczą obojętną wybór okresu czasu, w którym te badania przeprowadzamy. Chodzi o wybór takiego okresu, w którym zatrudnienie znajdowałoby się na poziomie względnej stabilizacji. Za okres taki został uznany miesiąc wrzesień. O ile miesiąc ten w odniesieniu do gałęzi poza rolniczych, nie budzi w zasadzie żadnych zastrzeżeń, to jeśli idzie o rolnictwo należy temu zagadnieniu poświęcić trochę uwagi, gdyż zachodzą tu dość istotne różnice. W przemyśle i innych działach gospodarki narodowej, czas i rodzaj wykonywanej przez pracownika pracy stanowią elementy w dużej mierze ustabilizowane. Wpływają one zarazem na dość dużą stabilizację zarobku pracownika. W tej sytuacji ogólna wielkość zarobku uzależniona jest w szczególności od ilości zatrudnionych oraz ich kwalifikacji wyrażonych w zaszerogowaniu pracownika i odpowiadającej mu stawce płac. Stąd też uchwycenie okresu względnej stabilizacji zatrudnienia jest w zasadzie wystarczającym warunkiem wykazania przeciętnej wielkości płacowych i ich struktury.

W rolnictwie natomiast obok wielkości zatrudnienia szczególną rolę odgrywają kategorie prac i wynikające z nich stawki płac. W Państwowych Gospodarstwach Rolnych, obok stałych płac miesięcznych wynikających z osobistego zaszerogowania pracowników umysłowych i funkcyjnych, stosuje się do podstawowej grupy robotników fizycznych pięć kategorii prac, przy czym rozpiętość stawek godzinowych dla prac nie objętych akordem wynosiła w 1960 r. od 3,20 zł za prace pierwszej kategorii do 5 zł za prace piątej kategorii zaś przy pracach akordowych odpowiednio od 3,40 zł do 6 zł. W tej sytuacji zarobek robotnika rolnego kształtuje się nie tylko w zależności od tego, jakie prace przydzielono mu w danym dniu czy miesiącu, ale również i od tego, jak rozmieszczone są one w poszczególnych okresach czasu w zależności od przebiegu procesów produkcyjnych.

Największa ilość prac zaliczonych do kategorii wyższych (III, IV i V) występuje w czasie żniw, siewów jesiennych i wykopków. W okresach mniejszego nasilenia robót, a więc zimą oraz częściowo na wiosnę, poza stosunkowo nielicznymi wyjątkami (młocki, wywózka obornika) dominują odpowiednio niżej wycenione prace kategorii I, II i częściowo III.

¹ Materiały GUS dotyczą osobowego funduszu płac, który obejmuje wynagrodzenie brutto z tytułu wykonania pracy, wynagrodzenie przysługujące pracownikom delegowanym na kursy szkoleniowe i doksztalcające oraz wartość deputatów, umundurowania i nieodpłatnych usług komunalnych (mieszkanie, światło, opał itp.).

Obok różnego rozkładu kategorii prac na wysokość płac w poszczególnych okresach wpływa również czas pracy. W miesiącach zimowych wynosi on 6—7 zaś w pozostałych 8—9 godzin dziennie, przy czym w okresach dużego nasilenia robót polowych jest on często przedłużany do 10 względnie 11 godzin.

Wrzesień jest miesiącem kończących się robót żniwno-omłotowych oraz rozpoczynających się siewów i wykopków. Z tych względów został on potraktowany jako miesiąc określonej stabilizacji, odzwierciedlający przeciętną sytuację zatrudnienia i płac w skali rocznej. O ile wrzesień w porównaniu z innymi miesiącami, przy uwzględnieniu dużej zmienności w poziomie płac w poszczególnych miesiącach, na przestrzeni dłuższego okresu czasu istotnie najlepiej ilustruje przeciętny roczny poziom płac, o tyle nie można zapominać, że w określonych latach zarobki w tym miesiącu mogą kształtować się różnie, głównie pod wpływem określonych warunków klimatycznych (długotrwałe deszcze, słoneczna pogoda itp.). Z tego względu w niektórych latach zarobki w miesiącu wrzesniu mogą odpowiadać przeciętnym rocznym, w innych natomiast mogą być wyższe lub niższe. W związku z tym, aby uniknąć zjawiska fluktuacji płac, w wyniku przesuwania się czasokresu robót, należy badać strukturę płac w dłuższych okresach czasu. Sądzymy, że pięcioletni okres naszych badań jest wystarczający dla uniknięcia tych dysproporcji.

Stopień reprezentatywności badań struktury zatrudnienia według wielkości płac w PGR ilustruje tabela 1.

Tabela 1

Stosunek procentowy pracowników objętych badaniem do ogólnej liczby pełnozatrudnionych w miesiącu wrzesniu w obiektach podległych Wojewódzkim Zjednoczeniom PGR i Działowi Hodowli Elitarnej Zwierząt¹⁾

Lata	Pełnozatrudnieni w m-cu wrzesniu	Pełnozatrudnieni w m-cu wrzesniu objęci badaniem	%
1956		327 295	
1957		246 320	
1958	299 549	257 326	86,0
1959	247 015	218 651	88,5
1960	255 351	233 866	91,6

Formularze spisowe Z-20, będące źródłową podstawą naszej analizy, nie zawierały danych liczbowych dotyczących pracowników pełnozatrudnionych, którzy nie otrzymali pełnego wynagrodzenia w latach 1956—1957. W arkuszach uwzględnione są natomiast osoby niepełno zatrudnione łącznie. Pozycję tę jednak pominęliśmy z tego względu, że podana ilość osób niepełno zatrudnionych jest zbyt wysoka. Chodzi tu prawdopodobnie o członków rodzin pracowników pełno zatrudnionych, pracujących dorywczo przez niewielką ilość dni w miesiącu. Wskazuje na to, między innymi, niska suma funduszu płac wydatkowana na tę grupę pracowników. Z tych względów nie może być ona przedmiotem

¹⁾ Dane z formularzy spisowych Z-20 Gł. Urzędu Statystycznego.

badania kształtowania się struktury płac. Ponadto dane z roku 1956 nie obejmują PGR z terenu woj. łódzkiego, białostockiego, wrocławskiego i opolskiego.

Dla roku 1957 brakuje w formularzach danych z woj. szczecińskiego, opolskiego i wrocławskiego. Aczkolwiek arkusze Z-20 z tych województw znajdują się w posiadaniu GUS, to jednak sposób ich wypełnienia przez Wojewódzkie Zjednoczenie PGR budzi — zdaniem autora — poważne zastrzeżenia. Ujęcie ich mogłoby spowodować wypaczenie rzeczywistego obrazu struktury płac. Ponieważ jednak struktura płac między poszczególnymi województwami wykazuje niewielkie różnice, w związku z tym należy przyjąć, że pominięcie wyżej wymienionych województw nie może spowodować żadnej szkody dla analizy przedmiotu badań. Należy również przyjąć, że reprezentacja w latach 1956—1957 kształtowała się podobnie jak w pozostałych trzech latach.

Dla roku 1959 brak również danych z poznańskiego i gdańskiego Zarządu Hodowli Elitarnej Zwierząt. Z uwagi na niewielkie ilości zatrudnionych (Poznań — 5 tys. i Gdańsk — około 2 tys. osób) nie umniejsza to ogólnej wartości materiałów źródłowych.

Stan oraz zmiany struktury płac w latach 1956—1960

Rok 1956 zapoczątkował poważne zmiany na odcinku płac w obrębie całej gospodarki narodowej, a tym samym również i w rolnictwie.

Zmiany te spowodowane były z jednej strony przez odpowiednie zarządzenia zmierzające do podniesienia płac, z drugiej zaś — przez rozluźnienie się dyscypliny płac.

W wyniku tych zmian nastąpił dość gwałtowny wzrost płac, przy czym zaznaczyć należy, że największe tempo wzrostu miało miejsce w gałęziach poza rolniczych, zwłaszcza w przemyśle.

W Państwowych Gospodarstwach Rolnych poważniejsze zmiany płac miały miejsce dopiero w roku 1959. Wyrównano wówczas tempo wskaźnika płac do poziomu uzyskiwanego przez inne działy gospodarki uspołecznionej.

Zjawisko systematycznego wzrostu płac w gospodarce uspołecznionej przedstawia tabela 2.

Systematyczny wzrost średnich płac widoczny jest również wyraźnie w kształtowaniu się struktury płac. O ile bowiem w roku 1956 poważny procent zatrudnionych koncentruje się w przedziałach płac niższych, to w latach następnych odsetek ten systematycznie maleje, by w roku 1960 prawie całkowicie przesunąć się do przedziałów wyższych.

Proces ten jest szczególnie widoczny przy porównaniu odsetka zatrudnionych w poszczególnych latach w oparciu o stałą wielkość przedziałów dla wszystkich lat.

I tak, jeśli w roku 1956 odsetek zatrudnionych w przedziale do 600 zł wynosił 17,5%, to w roku 1960 już tylko 2,9%. Jakkolwiek spadek płac najniższych jest bardzo wyraźny, bo 6-krotny, to jednak nie daje on tak wyraźnego obrazu zmian w strukturze płac, jak przyjęte granice w przedziałach wyższych. Istnieje bowiem dość luźny związek między kształtowaniem się średnich płac a przedziałami krańcowymi, to jest płacami najniższymi i najwyższymi. Brak wyraźnej zależności w tym zakresie znajduje swój wyraz bardzo często w tym, że obok wzrostu

Tabela 2

Przeciętna płaca miesięczna brutto w gospodarce społecznionej
(w złotych)^a

Wyszczególnienie	1955	1956	1957	1958	1959
Gospodarka społeczniiona ogółem	1083	1198	1395	1499	1625
w tym:					
przemysł	1183	1320	1578	1667	1782
PGR	612	895	987	1078	1245
Wskaźnik 1955 = 100					
Gospodarka społeczniiona ogółem	100	111	129	138	150
w tym:					
przemysł	100	112	133	141	151
PGR	100	110	121	132	153

^a Źródło: Rocznik Statystyczny GUS, rok 1960, s. 229 i 391.

płacy średniej może wystąpić równoległe zjawisko wzrostu płac niższych i spadku wyższych. Częściowo miało to miejsce w roku 1960, kiedy to w stosunku do roku 1959 zmniejszył się o 0,1% odsetek zatrudnionych w przedziałach wyższych (powyżej 3000 zł) a wzrósł o 0,5% odsetek najniżej (do 600 zł) zarabiających przy jednoczesnym wzroście płacy średniej.

Zależność ta wystąpi natomiast wyraźniej, gdy przyjmiemy granicę zmian w przedziałach wyższych, nie wychodzących jednakże z grupy przedziałów płac niższych. Jako granicę taką ustalamy przedział płac poniżej 1000 zł. Przy takim ujęciu proces zmniejszającego się odsetka zatrudnionych w przedziałach zarabiających poniżej 1000 zł jest wyraźny i nie wykazuje żadnych odchyień (tabela 3).

Tabela 3

Odsetek zatrudnionych zarabiających miesięcznie poniżej 1000 zł

Lata	Odsetek zatrudnionych	Spadek odsetka osób, które zarabiały do 1000 zł
1956	71,1	—
1957	58,7	12,4
1958	44,3	14,4
1959	26,1	18,2
1960	20,9	5,2
Razem	—	50,2

Przesunięcia z płac niższych do wyższych jakie miały miejsce w ostatnich pięciu latach, nie były jednolite i kształtowały się różnie wśród poszczególnych grup pracowników. Inne tempo zmian obserwujemy wśród pracowników fizycznych, a inne wśród umysłowych. O ile w grupie płac najniższych, tj. do 600 zł dominuje wyraźnie przez cały okres

pięciu lat odsetek pracowników fizycznych, to przy przedziale płac do 1000 zł sytuacja w poszczególnych latach kształtuje się różnie.

Tabela 4

Odsetek zatrudnionych zarabiających miesięcznie do 600 zł i do 1000 zł

Lata	% pracowników			
	fizycznych	umysłowych	fizycznych	umysłowych
	do 600 zł		do 1000 zł	
1956	18,6	7,8	71,2	70,6
1957	14,0	1,9	59,9	47,2
1958	5,7	0,6	45,6	30,4
1959	2,6	0,2	28,4	4,0
1960	3,1	0,2	22,4	6,2

Dane z tabeli 4 informują, że w płacach najniższych do 600 zł odsetek pracowników umysłowych był zawsze kilkakrotnie niższy od fizycznych. Inaczej natomiast kształtowała się sytuacja w przedziałach do 1000 zł. W roku 1956 nie było żadnej istotnej różnicy pomiędzy obu grupami zatrudnionych. Dopiero lata następne, a zwłaszcza rok 1958 zapoczątkowuje daleko idące zmiany na korzyść pracowników umysłowych. W roku 1960 proces ten uległ nowym zmianom, tym razem na korzyść pracowników fizycznych, ponieważ przy dalszym spadku odsetka tych ostatnich nastąpił pewien wzrost odsetka pracowników umysłowych.

Przejdźmy z kolei do analizy przedziałów płac najwyższych. W opracowaniach problematyki płac jako granicę płac najwyższych przyjmuje się zarobek w wysokości 3000 zł.

Zgodnie z tym założeniem spróbujemy przeanalizować, czy i jaki wpływ miał zanik płac najniższych na wzrost płac najwyższych.

Tabela 5

Odsetek zatrudnionych zarabiających miesięcznie powyżej 3000 zł

Lata	Ogółem zatrudnieni	Fizyczni	Umysłowi
1956	0,2	0,2	0,2
1957	0,1	0,1	0,3
1958	0,2	0,1	1,0
1959	0,6	0,3	3,0
1960	0,5	0,3	2,2

Z tabeli 4 i 5, rozpatrywanych łącznie, wynika, że o ile odsetek zatrudnionych zarabiających poniżej 1000 zł spadł na przestrzeni ostatnich 5 lat bardzo poważnie, to odsetek pracowników otrzymujących miesięcznie 3000 i więcej złotych wzrósł bardzo nieznacznie, przy czym wzrost ten obserwujemy w zasadzie tylko u pracowników umysłowych.

Uwzględniając fakt, że odsetek pracowników umysłowych w stosunku do fizycznych jest niewielki i waha się w poszczególnych latach w gra-

nicach od 10—11%, należy stwierdzić, że odgrywa on również niewielką rolę w kształtowaniu się płac łącznej liczby zatrudnionych.

Z braku wyraźnego związku między odsetkiem zatrudnionych w grupach płac najniższych i płac najwyższych można wyciągnąć szereg wniosków. Na czoło wysuwa się stwierdzenie, że, w przeciwieństwie do innych działów, płace powyżej 3000 zł są w PGR zjawiskiem sporadycznym. Inaczej mówiąc, płace te nie znajdują się w zasięgu normalnych i stale osiąganych przez pracowników rolnych zarobków, lecz raczej w zasięgu sytuacji wyjątkowych, wywołanych okolicznościami rzadko powtarzającymi się (np. okresowe premie, jednorazowa nagroda itp.). Wynika z tego, że w Państwowych Gospodarstwach Rolnych granica płac najwyższych, która znalazła się w zasięgu zmian ilości zatrudnionych według zarobków, w rzeczywistości mieści się znacznie niżej. Jest to oczywiście zgodne z przeciętnymi płacami, które są znacznie niższe od przeciętnych płac w pozostałych działach gospodarki społecznej.

Jeżeli jako podstawę wyjściową naszej analizy przyjmiemy końcowy okres badań, czyli lata 1959 i 1960, to granica ta wyraźnie ułoży się na przedziale płacowym 2000 zł. Ten przedział płacowy pozwala nam uchwycić nie tylko dynamikę zmian płac najwyższych, ale również zbliżyć się do głównej granicy płac najniższych, a tym samym wyznaczyć dolną i górną granicę płac powtarzających się najczęściej.

Tabela 6

Odsetek zatrudnionych zarabiających miesięcznie powyżej 2000 zł

Lata	Razem	Fizyczni	Umysłowi
1956	2,4	2,4	2,4
1957	1,9	1,5	6,3
1958	3,7	2,6	15,4
1959	6,6	4,2	29,0
1960	7,9	5,7	28,4

Zamieszczone w tabeli 6 dane wskazują, że odsetek zatrudnionych zarabiających powyżej 2000 zł systematycznie wzrastał, jednakże z różnym nasileniem w poszczególnych latach. Największy wzrost nastąpił w 1959 r. Dotyczy on prawie wyłącznie pracowników umysłowych, przy czym w następnym roku widoczny jest lekki spadek procentu zatrudnionych w tej grupie płac¹.

Inaczej natomiast kształtuje się to zagadnienie wśród pracowników fizycznych. Tu wzrost odsetka zatrudnionych sięga zaledwie 3,3%, przy czym w 1957 r. nastąpił nawet w porównaniu z rokiem poprzednim spadek o 0,9%. Rozważając sytuację w obu grupach łącznie, stwierdzamy, że wzrost ten jest jednak widoczny, z tym, że jego tempo jest znacznie mniejsze od tempa spadku zatrudnionych zarabiających poniżej 1000 zł.

Drugi wniosek, jaki nasuwa się z przeanalizowanego materiału, polega na tym, że na przestrzeni ubiegłych pięciu lat, obok wzrostu śred-

¹ Dość gwałtowny wzrost w 1959 r. nastąpił przede wszystkim w grupie pracowników umysłowych i był bezpośrednią konsekwencją ekwiwalentnego (za utrzymanie krowy) podniesienia płac.

niej płacy, miała również miejsce lekka poprawa struktury płac, wyrażająca się w likwidacji spiętrzeń.

Proces ten jest bardziej widoczny przy ustaleniu górnej granicy, przebiegającej mniej więcej przez ten sam poziom zatrudnionych, z równoczesnym wykazaniem zmian zachodzących poniżej tej granicy. Pokazuje to tabela 7.

Tabela 7

Zatrudnienie pracowników zarabiających poniżej 1000 i 2000 zł

Zarobki w zł	Odsetek zatrudnionych w roku:				
	1956	1957	1958	1959	1960
do 1000	71,1	58,7	44,3	26,1	20,9
1000—2000	26,5	39,4	52,0	67,3	71,0
Razem	97,6	98,1	96,3	93,4	91,9

Porównanie danych z roku wyjściowego (1956) z danymi dla roku końcowego (1960) wskazuje na odwrócenie sytuacji. W roku 1960 w przedziale 1000—2000 zł znajduje się odsetek zatrudnionych równy co do wielkości odsetkowi pracowników mieszczących się w roku 1956 w przedziale płacowym do 1000 zł. Sumy wszystkich zatrudnionych zarabiających miesięcznie do 2000 zł w obu wspomnianych latach wykazują jedynie nieznaczną (4,8%) różnicę.

Niewątpliwie uchwycenie płac w dość dużych przedziałach może wykazać zachodzące zmiany w sposób bardziej dostrzegalny. Jednakże metoda dużych przedziałów zapewnia zbyt ogólnikową i powierzchowną ocenę zjawisk. Między innymi nie wykazuje ona w sposób szczegółowy i możliwie precyzyjny miejsca największej koncentracji zarobków. Dla dokładniejszego wykazania procesu spłaszczenia czy też rozszerzenia proporcji struktury płac potrzebne są materiały o możliwie najmniejszych przedziałach płacowych, a tym samym bardziej dokładnie oddające rzeczywisty obraz wielkości zarobków. W tym celu opracowano szczegółowe zestawienie uwzględniające zamiast 13 aż 25 przedziałów płacowych. W oparciu o to zestawienie sporządzono dla czterech lat badanego okresu rozkład płac obejmujących ponad 60% zatrudnionych (tabela 8).

Dane z tabeli 8 obrazują systematyczne przesuwanie się przeważającej ilości zatrudnionych z grupy płac niższych do wyższych, jak również wskazują, że największa ich ilość grupuje się w stosunkowo niewielu przedziałach płacowych. Na 25 wydzielonych przedziałów ponad 60% zatrudnionych w latach 1957—1959 znajduje się w sześciu równych przedziałach, które zamykają się dla roku 1957 w granicach 700—1300 zł, dla roku 1958 w granicach 800—1400 zł, oraz dla roku 1959 w granicach 900—1500 zł. Rok 1960 odbiega nieznacznie wprawdzie od tej prawidłowości, ale i tu 57,1% zatrudnionych skupia się w granicach 1000—1600 zł.

W tabeli 8 zarysowuje się również dość wyraźnie i druga linia podziału (zaznaczona kreskami), wskazująca na główne skoncentrowanie się ilości zatrudnionych w zaledwie czterech przedziałach, których roz-

Tabela 8

**Odsetek zatrudnionych w latach 1957—1960 według wysokości
miesięcznych zarobków brutto**

Zarobki w zł	Odsetek zatrudnionych w roku:			
	1957	1958	1959	1960
1500 — 1600				6,1
1400 — 1500			6,6	7,7
1300 — 1400		6,0	8,3	9,3
1200 — 1300	5,5	7,8	10,9	10,6
1100 — 1200	7,7	10,6	12,3	13,1
1000 — 1100	10,5	12,1	12,5	10,3
900 — 1000	12,5	13,2	9,6	
800 — 900	14,2	13,4		
700 — 800	11,7			
Razem	62,1	63,1	60,2	57,1

pięć wynosi tylko 400 zł. Zgrupowany w tych przedziałach odsetek zatrudnionych wynosi 48,9% dla roku 1957, 49,3% dla roku 1958 oraz 45,3% dla 1959 r. i 43,3% dla 1960 r.

Z równie wyraźną prawidłowością można byłoby wyznaczyć (poza lekkim odchyleniem dla 1958 r.) dominatę, czyli płacę najczęściej się powtarzającą według jednego przedziału płacowego, która dla poszczególnych lat przebiegałaby w latach 1957—1958 przez płacę 800—900 zł oraz w roku 1959 przez płacę 1000—1100 zł i w roku 1960 przez płacę w wysokości 1100—1200 zł.

Tak silna koncentracja odsetka zatrudnionych w stosunku do niewielkiej ilości przedziałów jest (jak się później przekonamy) charakterystyczna dla wszystkich grup pracowników o niskich zarobkach przeciętnych. Wynika to stąd, że przy ustaleniu minimalnych płac, które w naszych warunkach wahają się w granicach 600 zł oraz przy niewysokiej górnej granicy zarobków, płace zostają spłaszczone, a tym samym musi nastąpić ich koncentracja na niewielkiej przestrzeni przedziałów płacowych. W naszym przypadku, jak już poprzednio wykazaliśmy, zarobki, poza niewielkim ich odsetkiem (2,4% w roku 1956 i 8,1% w roku 1960), nie wychodziły poza granicę 2000 zł.

Przekonamy się o tym rozpatrując to zjawisko na przykładzie rozkładów płac pracowników fizycznych i umysłowych (tabele 9 i 10).

Dane dotyczące dominującej grupy pracowników fizycznych opracowane według tej samej ilości przedziałów co dotycząca ogólnej liczby zatrudnionych tabela 8, wykazują jeszcze większą koncentrację płac. O ile bowiem w tabeli 8 odsetek zatrudnionych w roku 1956 wynosił w sześciu przedziałach 62,1%, to wśród pracowników fizycznych (tabela 8) wzrasta on do 64,3, czyli o 2,8%. Podobnie jest w latach następnych, gdzie skoncentrowanie płac zwiększyło się w roku 1958 o 3,4% oraz o 3,9% w latach 1959—1960. Podobną prawidłowość wykazują (odcięte liniami) pozostałe cztery przedziały. I w tym wypadku skoncentrowanie struktury zatrudnionych zwiększało się w roku 1958 o 4,5%, dla

Tabela 9

**Odsetek zatrudnionych pracowników fizycznych w latach 1957—1960
według wysokości zarobków brutto**

Zarobki w zł	Odsetek zatrudnionych w roku:			
	1957	1958	1959	1960
1400 — 1500				7,8
1300 — 1400			8,4	9,2
1200 — 1300		8,0	10,9	10,8
1100 — 1200	7,8	10,7	12,7	13,8
1000 — 1100	10,6	12,4	13,5	11,0
900 — 1000	12,8	13,7	10,4	8,4
800 — 900	13,6	13,0	8,2	
700 — 800	11,6	8,7		
600 — 700	7,9			
Razem	64,3	66,5	64,1	61,0

roku 1959 o 2,2% oraz w roku 1960 o 1,5%. Wyjątek stanowi tu rok 1957, w którym nastąpił spadek odsetka zatrudnionych o 0,3%.

W grupie pracowników fizycznych wystąpiło jeszcze jedno ciekawe zjawisko, a mianowicie przesunięcie się całej siatki w dół o jeden 100 złotowy przedział. O ile w tabeli 8 górna granica sześciu przedziałów dla roku 1960 znajdowała się w przedziale 1500—1600 zł, a dolna dla roku 1957 w przedziale 700—800 zł, to wśród pracowników fizycznych odpowiednio w przedziałach 1400—1500 zł i 600—700 zł.

Ponieważ płace pracowników fizycznych są niższe od płac pracowników umysłowych, stąd nasuwa się wniosek, że wśród pracowników produkcyjnych, im płace są niższe, tym większa ich koncentracja w niewielkiej ilości przedziałów i na odwrót — im większa koncentracja, tym płace są niższe.

Jeśli zaś idzie o płace najczęściej powtarzające się w ramach jednego przedziału, to odsetek zatrudnionych układa się w porównaniu do tabeli 8 bardziej regularnie i wykazuje znacznie mniejszą rozpiętość wartości krańcowych (0,3%).

Zgodnie z założeniem mówiącym o dużym stopniu zależności struktury płac w PGR od ich poziomu, spójrzmy na to zagadnienie od strony płac wśród pracowników umysłowych. Aby zachować możliwość porównania zjawisk, posłużymy się tą samą metodą, którą zastosowaliśmy do ogółem zatrudnionych i pracowników fizycznych. W tym celu, podobnie jak to miało miejsce w poprzednich przypadkach, przedstawiamy sześć równych i następujących po sobie przedziałów, zawierających największy odsetek zatrudnionych (tabela 10).

W odróżnieniu od pracowników fizycznych, wśród których w sześciu przedziałach skupia się największa (ponad 60%) ilość zatrudnionych, wśród pracowników umysłowych odsetek ten poza rokiem 1957, gdzie wynosi 61,5%, jest znacznie niższy. Zjawisko to wywołane jest tym, że w wybranych przedziałach znajduje się dość pokaźny odsetek pracowników o płacach niższych, wynoszący w przedziałach od 800—900 zł —

Tabela 10

**Odsetek zatrudnionych pracowników umysłowych w latach 1957—1960
według wysokości zarobków brutto**

Zarobki w zł	Odsetek zatrudnionych w roku:			
	1957	1958	1959	1960
1700—1800				7,3
1600—1700			6,9	6,6
1500—1600			5,6	5,7
1400—1500			6,3	6,8
1300—1400		4,4	8,1	10,5
1200—1300	4,2	5,1	11,2	9,4
1100—1200	7,0	9,6	8,2	
1000—1100	9,2	9,4		
900—1000	9,2	7,8		
800—900	19,3	16,8		
700—800	12,6			
Razem	61,5	53,1	46,3	46,3

19,3% i od 700—800 zł — 12,6%. Niewątpliwie wpływają na to przyczyny natury organizacyjnej, z których najistotniejsza, to istnienie rozbudowanego szczególnie w początkowych latach badanego okresu, aparatu administracyjnego, którego najliczniejsze kadry pomocnicze (mł. księgowi, kasjerzy, sekretarki, referentki itp.) otrzymywały wynagrodzenie w granicach 700—900 zł.

Przesunięcie struktury płac, jakie nastąpiło w roku 1958 w stosunku do roku poprzedniego, wywołane jest, jak się wydaje, likwidacją zespołów, a wraz z tym i wielu stanowisk niżej płatnych. Ciekawie przedstawia się przesunięcia, jakie nastąpiły w roku 1959 w stosunku do roku 1958. W roku tym przy zachowaniu mniej więcej tego samego odsetka zatrudnionych w badanych sześciu przedziałach (46,3% wobec 53,1% dla roku 1958) nastąpiło gwałtowne przesunięcie w górę, bo aż o trzy przedziały płacowe. Natomiast rok 1960 zachowuje już normalne obserwowane w poprzednich zestawieniach tempo przesunięć (o 1 przedział płacy).

Gwałtowne przesunięcie w roku 1959 spowodowane było tym, że płace pracowników umysłowych w pierwszych badanych dwóch latach regulowane były układem zbiorowym z 1957 r. o znacznie niższej siatce płac, zaś następne dwa lata według podwyższonych stawek układu z grudnia 1958 r.

Systematyczne przesuwanie się struktury płac w górę, które obserwujemy z roku na rok, niezależnie od zmian w płacach podstawowych, wywołane było w pierwszych dwóch latach w szczególności likwidacją zespołów, zaś w pozostałym okresie zmianami w kwalifikacjach pracowników.

Obok znacznie mniejszej, od obserwowanej w przypadku pracowników fizycznych, koncentracji, nie widzimy w płacach pracowników umysłowych jakiegś regularnej linii wzrastającej i spadającej. Sprawa ta staje

się bardziej rozumiała, jeśli się weźmie pod uwagę, że PGR na odcinku pracowników umysłowych, przy stosunkowo znacznej rozpiętości płac (kancelistka 600—700 zł, kierownik zaś ponad 2000 zł) dysponują niezbyt dużą ilością zarówno stanowisk, jak i pracowników.

W przeciwieństwie do pracowników umysłowych przytłaczająca większość pracowników fizycznych PGR otrzymuje płace w zależności nie od osobistego zaszczerowania, lecz od ilości i kategorii wykonywanych prac. Ponieważ w rolnictwie ze względu na dużą zmienność, zarówno warunków, jak i robót, a tym samym trudność organizacji pracy, robotnicy nie zawsze skłonni są pracować na akord, stosunkowo często wykonuje się prace systemem godzinowym (według obliczeń ankietowych — około 60%). W tych warunkach płaca zależy prawie wyłącznie od kategorii wykonywanej pracy, którą w zasadzie rozdziela się tak, aby żaden robotnik nie był pokrzywdzony. Przy uwzględnieniu, że płace wszystkich pracowników fizycznych nie są wysokie, prowadzi to w konsekwencji do tego, że są one wyrównane i układają się w niewielkiej ilości przedziałów. Rozkład, jaki mimo wszystko możemy zaobserwować, dotyczy w zasadzie tylko różnic między płacami pracowników zatrudnionych w produkcji roślinnej i hodowlanej. Płace obsługi zwierząt z reguły są wyższe i sięgają niekiedy 2000 zł. Oczywiście nie jest to spowodowane wyższymi stawkami płacy stałej, lecz przede wszystkim dodatkami i premiami z tytułu wyników produkcyjnych.

Ze względu na szczupłe ramy artykułu, nie będziemy pogłębiać analizy interesującego nas zagadnienia z punktu widzenia układu płac w grupach pracowników fizycznych i umysłowych, przy równoczesnym podziale na mężczyzn i kobiety oraz z wyodrębnieniem grupy pracowników młodocianych. Warto tylko zaznaczyć, że występują tu wyraźne różnice zarobków, układające się na korzyść mężczyzn. W rozpatrywanych uprzednio przedziałach płac niższych przeważający procent stanowią zarobki kobiet i młodocianych.

Natomiast analiza naszego materiału byłaby niepełna bez porównania tendencji zmian zachodzących w strukturze płac pracowników PGR ze zmianami w zarobkach zatrudnionych w innych działach gospodarki narodowej.

W tym zakresie, na wstępne podkreślenie zasługuje wspólna rolnictwu i innym działom gospodarki prawidłowość w równomiernych przesunięciach się struktury płac w górę. Dla lepszej przejrzystości podzieliśmy odsetek zatrudnionych w całej badanej zbiorowości na trzy grupy, a więc zarabiających najmniej, to jest do 800 zł oraz najwięcej, przy czym płace najwyższe ujęliśmy w dwóch grupach, czyli zarabiających powyżej 2000 zł i powyżej 3000 zł. Podział płac najwyższych na dwie grupy wynika stąd, że jak już poprzednio wskazywaliśmy, dla rolnictwa, zwłaszcza dla pracowników fizycznych, zarobki powyżej 3000 zł są zjawiskiem sporadycznym i w zasadzie niewiele mającym wspólnego z rzeczywistymi zarobkami tej grupy pracowników. Dla lepszej jednak porównywalności z pozostałymi działami gospodarki, zarobki te zostały umieszczone w tabeli 11.

Przy płacach najniższych przyjęliśmy zarobki wynoszące poniżej 800 zł. Tłumaczy się to tym, że w ostatnich latach odsetek zatrudnionych o płacach poniżej przedziału 700—800 zł w całej gospodarce społecznej

Tabela 11
Zestawienie porównawcze odsetków pracowników zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej oraz w przemyśle i rolnictwie wg krańcowych grup płac (lata 1956—1959)

Wyszczególnienie	1956			1957			1958			1959		
	razem	w tym		razem	w tym		razem	w tym		razem	w tym	
		fiz.	um.		fiz.	um.		fiz.	um.		fiz.	um.
Zarabiający do 800 zł												
Gospodarka uspołecz.	23,6	26,4	18,5	16,9	19,2	12,7	11,2	13,6	6,9	7,9	10,2	3,8
w tym:												
przemysł	14,8	16,6	7,6	8,9	9,4	1,8	5,4	6,6	0,8	4,3	5,2	0,5
rolnictwo	42,7	44,9	30,5	31,5	33,6	17,3	16,6	18,1	6,2	9,3	10,6	1,5
w tym:												
PGR	45,2	45,7	41,3	32,0	33,5	18,7	17,7	18,9	5,8	9,0	9,8	0,8
Zarabiający ponad 2000 zł												
Gospodarka uspołecz.	9,9	9,4	11,0	16,0	15,3	17,4	22,0	21,4	23,0	27,6	27,1	28,8
w tym:												
przemysł	13,4	11,8	20,6	23,6	21,2	35,1	31,0	28,1	43,0	37,4	34,6	49,5
rolnictwo	3,7	3,8	4,2	3,4	2,0	11,9	7,7	5,7	21,4	9,9	6,3	33,0
w tym:												
PGR	2,4	2,4	2,4	1,9	1,5	6,3	3,7	2,6	15,4	6,6	4,2	29,0
Zarabiający ponad 3000 zł												
Gospodarka uspołecz.	2,0	1,7	2,4	3,7	3,5	4,0	5,3	5,0	5,7	7,3	7,0	8,1
w tym:												
przemysł	2,9	2,4	5,2	5,9	5,1	9,5	8,1	7,1	12,3	10,5	9,2	15,8
rolnictwo	0,5	0,5	0,9	0,5	0,2	2,0	0,9	0,7	3,1	1,4	0,8	6,2
w tym:												
PGR	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,3	0,2	0,1	1,0	0,6	0,3	3,0

nionej, w tym również w rolnictwie, systematycznie spada, zaś od tego przedziału nabiera coraz szybszego tempa wzrostu. W związku z tym, górna granica tego przedziału, wynosząca 800 zł została uznana jako granica oddzielająca od siebie tendencje spadkowe z jednej — oraz wzrastające z drugiej strony i zarazem płace najniższe od pozostałych zarobków. Wielkość tę, dla płac najniższych przyjmuje również M. Nasiłowski¹ traktując ją podobnie jak i my, jako minimum egzystencji.

Tempo spadku odsetka zatrudnionych zarabiających poniżej 800 zł było na przestrzeni lat 1956—1959 dość znaczne, zwłaszcza w rolnictwie. I tak, w całej gospodarce uspołecznionej odsetek najniżej zarabiających spadł z 23,6% w 1956 r. do 7,9% w roku 1959, zaś w przemyśle odpowiednio z 14,8% do 4,3%. Natomiast w rolnictwie spadek ten jest jeszcze większy, bo z 42,7% w 1956 r. do 9,3% w roku 1959. Jeszcze bardziej na tej przestrzeni czasu obniżył się (z 42,2% do 9,0%) odsetek najniżej zarabiających w PGR.

Widzimy więc, że o ile w roku 1956 udział odsetek najniżej zarabiających w Państwowych Gospodarstwach Rolnych był, w stosunku do całej gospodarki uspołecznionej, nieomal dwa razy większy, to już w roku 1959 prawie się wyrównał i jest większy od całej gospodarki uspołecznionej tylko o 1,1% zaś od przemysłu o 4,7%. Można więc przyjąć, że w zakresie płac najniższych sytuacja się wyrównała i PGR znajdują się mniej więcej na tym samym poziomie, co pozostałe działy gospodarki uspołecznionej.

Mniej korzystnie przedstawia się dla Państwowych Gospodarstw Rolnych struktura płac najwyższych, czyli powyżej 2000 zł. Tu PGR stoją niżej nie tylko w stosunku do całej gospodarki i przemysłu, ale nawet w stosunku do rolnictwa ogółem.

Ilość zatrudnionych najwięcej zarabiających (pow. 2000 zł) w gospodarce uspołecznionej ogółem wzrasta z 9,9% w roku 1956 do 27,6% w roku 1959, a w przemyśle odpowiednio z 13,4% do 37,4%, natomiast w całym rolnictwie tylko z 3,7% do 9,9%, a jeszcze mniej w PGR, bo tylko z 2,4% do 6,6%.

Inaczej natomiast kształtują się proporcje między poszczególnymi działami gospodarki przy odrębnym rozpatrywaniu pracowników fizycznych i umysłowych.

W wypadku pracowników fizycznych, różnice pogłębiają się jeszcze bardziej, wśród pracowników umysłowych natomiast stosunek ulega pewnej poprawie. I tak, w roku 1956 odsetek pracowników umysłowych w PGR zarabiających powyżej 2000 zł wynosił 2,4%, podczas gdy w gospodarce uspołecznionej 11,0%. W roku 1959 proporcje te wynosiły odpowiednio 29,0% i 28,8%. Nie uległ natomiast zmianie stosunek między pracownikami umysłowymi PGR a przemysłu. Różnica wynosząca około 20% w 1956 r. zachowała się nadal w 1959 r., przy czym odpowiednie wielkości wynosiły w przemyśle 49,5%, a w PGR — 29,0%.

Przy zarobkach powyżej 3000 zł rolnictwo, a w tym PGR, wyraźnie odbiegają od pozostałych działów. Odsetek zarabiających powyżej tej granicy w całej gospodarce uspołecznionej, a w tym i w przemyśle, wykazuje wyraźne tempo wzrostu i wynosi w 1959 r. dla przemysłu 10,3%,

¹ M. Nasiłowski — Zmiany w strukturze płac w Polsce w latach 1949—1956, *Ekonomista* nr 3, 1958 s. 290.

a dla całej gospodarki 7,3%. W PGR natomiast, odsetek ten nie wychodzi przez wszystkie badane lata poza ułamek procentu, a konkretnie w 1959 r. wynosi tylko 0,6%.

Widzimy więc, że mimo ciągłego przesuwania się odsetka zatrudnionych w gospodarstwach państwowych z przedziałów płac niższych do wyższych, tempo tego wzrostu jest jednak niższe od pozostałych działów gospodarki narodowej. Szczególnie jaskrawo występuje to w przedziałach płac wyższych.

Oczywiście struktura płac nie jest czymś oderwanym od charakteru danego rodzaju produkcji, jej znaczenia, poziomu kwalifikacji pracowników itp. Z drugiej jednak strony, poziom płac wpływa bezpośrednio na kształtowanie się poziomu zatrudnienia i kwalifikacji kadr, który musi być regulowany zgodnie z zadaniami, jakie stawia się przed określonym działem produkcji. Sprawa ta stanowi już odrębne zagadnienie, wymagające osobnego opracowania.

КЛЕМЕНС РАТАЙЧАК
Высшая сельскохозяйственная школа
Познань

СТРУКТУРА ЗАНЯТОСТИ ПО РАЗМЕРУ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЕЛЬСКИХ ХОЗЯЙСТВАХ

Резюме

В статье обсуждается построение структуры занятости по размеру заработков физических и умственных работников в государственных сельских хозяйствах на протяжении 1956—1960 гг. в сопоставлении с другими отраслями народного хозяйства.

Из статистических данных, содержащихся в статье, вытекает, что на протяжении прошедших пяти лет процент занятых, переходящих из низкооплачиваемых к более высокооплачиваемым, постоянно и систематически возрастал. Этот рост происходил гораздо быстрее среди умственных работников, нежели среди физических работников. В сопоставлении с другими отраслями народного хозяйства заработная плата в ГСХ значительно ниже, а растяжимость между интервалами сетки заработной платы, особенно среди физических работников, небольшая.

KLEMENS RATAJCZAK
Agricultural College
Poznań

THE STRUCTURE OF EMPLOYMENT IN STATE FARMS ACCORDING TO THE SALARY RATE

Summary

The article deals with the development of employment structure according to the solary rate of manual and mental workers in state farms in the years 1956—1960, as campared to other branches of national economy.

The statistical data in the article indicate that during the period of the last five Years there has been a constant, systematical shift in percentage of employees from the lower to the higher bracket of earnings. The pace of that increase among mental workers has been considerably faster than that among manual workers. In comparison with other branches of national economy the salaries in state farms are much lower and, moreover a narrow salary scale, especially among manual workers.

